

DOUĂ NOI RELIEFURI MITHRIACE DE LA ULPIA TRAIANA-SARMIZEGETUSA

DE

LIVIU MĂRGHITAN (DEVA)

În preajma colțului de sud-est a cetății Ulpia Traiana-Sarmizegetusa (fig. 1), în aprilie 1966, cu prilejul lucrărilor agricole dintr-o grădină particulară au ieșit la iveală două reliefuri mithriace. Piese, fragmentare dar reconstituibile, au intrat în colecția Muzeului din Deva, fiind inventariate la nr. 20.162 și 20.163.

Primul relief, luat în ordinea inventarierii, este executat pe placă de marmură fină, de formă dreptunghiulară ($26 \times 21 \times 3$ cm). De jur împrejur, un chenar plat neregulat, care urmează marginile plăcii, încadrează scena sacrificării taurului. Latura de jos a encadramentului e lată de 2 cm, cea din dreapta de 1 cm, partea superioară, paralelă cu baza, se îngustează pînă la 0,5 cm, iar cea de-a patra latură (stînga) este numai schițată printr-o linie reliefată (fig. 2).

Reprezentarea figurată este schițată în maniera sumară caracteristică pentru o serie de plăci mithriace.

Personajul principal, zeul taurocton Mithras, orientat spre dreapta, este ca de obicei figura dominantă. Boneta frigiană îi acoperă capul, mantia prinsă de umărul stîng îi flutură în falduri largi la spate. Cu genunchiul stîng Mithras apasă spinarea taurului, iar cu piciorul drept ține întins și lipit de sol piciorul drept, din spate, al jertfei. Mina stîngă ridică în sus capul taurului, ținindu-l de bot, în vreme ce cu dreapta înfige între omoplații animalului cuțitul de sacrificiu. Spre rană se îndreaptă, cu capetele ridicate, din partea stîngă un șarpe și un ciine dinspre dreapta. Alături de piciorul stîng al lui Mithras se află un leu, cu trupul orientat spre stînga, iar capul acestuia, răsucit în partea opusă, vizează porțiunea însîngerată din corpul taurului. Colțurile de la baza reliefului sînt ocupate de purtătorii de făclii, prezenți alături de Mithras la ceremonial. Cautes, în stînga, în ținută asemănătoare cu cea a zeului — bonetă frigiană, veșminte scurte —, înaltă cu brațul drept o făclie aprinsă. În mina stîngă, ușor întinsă orizontal, spre dreapta ține un arc.

Picioarele sînt redată în poziție normală; cel drept este puțin mai în față, în raport cu cel stîng, și e relaxat ușor din genunchi. În colțul din dreap-

ta, Cautopates, în aceeași îmbrăcăminte ca semenul său, ține tot în mîna dreaptă, în poziție aproape identică cu cea a celuilalt dadofor, o făclie aprinsă. În mîna stîngă, lipită de corp, are un obiect sferic dificil de identificat, probabil un con de pin. Piciorul drept, îndoit din genunchi, este trecut peste stîngul, care se află în poziție verticală. Colțul din stînga, de sus, al reliefului este ocupat de bustul Lunei, acoperit pe umeri și pe piept de faldurile mantiei. În dreapta strălucitorului astru al nopții, se sprijină de

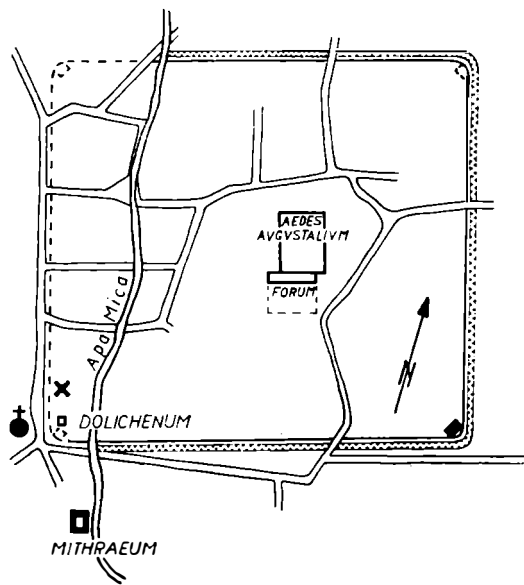

Fig. 1. — *Ulpia Traiana-Sarmizegetusa*. Plan topografic cu locul descoperirii (x) celor două relieuri (după C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, *Ulpia Traiana*).

hlamida lui Mithras, corbul, al cărui cap a fost deteriorat prin spargerea reliefului. Între boneta lui Mithras și flacăra făcliei ținută de Cautopates a fost plasat bustul Soarelui. Colțul superior drept e ocupat de reprezentarea nașterii lui Mithras, din piatră, în formele tradiționale.

Reversul plăcii neslefuit este lucrat neregulat cu dalta pentru a fi aplicat pe un perete, în stratul de tencuială.

Al doilea relief e realizat în marmură mai dură și mai închisă la culoare decît aceea din care a fost confecționată piesa descrisă anterior. Spart în decursul vremii, au putut fi recuperate numai două fragmente. Deși lipsește colțul inferior drept, putem indica dimensiunile inițiale deduse prin prelungirea pînă la intersecție a bazei și a înălțimii: lungimea bazei 19 cm, înălțimea laturii din stînga 20 cm, înălțimea bolții 25 cm, înălțimea laturii din dreapta 12 cm. Prin adăugarea dimensiunilor fragmentului care lipsește, deduse prin procedeul amintit, baza reliefului era de 29 cm, iar latura verticală din dreapta avea 21 cm. Grosimea plăcii este uniformă, 2,5 cm (fig. 4).

Pe acest exemplar înjunghierea taurului are loc într-un cadru boltit — reprezentarea peșterii — compus dintr-un chenar de frunze ce pornește

din colțurile de jos ale plăcii, formînd deasupra întregii scene o boltă semieliptică. Mithras, orientat spre dreapta, poartă boneta frigiană, hlamida prinsă de umărul stîng îi flutură la spate, tunica cu mincile lungi, strînsă la briu cu cingătoarea de care e prinsă teaca scurtă a săbiei folosită la sacrificiu, cu pantaloni lungi legați la glezne, ucide animalul de jertfă. Cu mina stîngă apucă de nări taurul și cu dreapta îi înfige, în locul de îmbinare a trunchiului cu gîtul, sabia scurtă. Picioarul stîng, îndoit din genunchi, apasă spinarea taurului, iar cu dreptul imobilizează piciorul drept din spate al jertfei. Taurul are coada ridicată, terminată într-un smoc. Dinspre stînga se tirăște cu mișcări viguroase, cu capul ridicat, șarpele ca să lingă sîngele care curge din rană. Din direcție opusă, de sub picioarele lui Cautopates, un ciine avînd gura întredeschisă sare către rana de pe trupul taurului. În colțul stîng e reprezentat Cautes. Înveșmîntat la fel ca Mithras, excepție fiind sabia de la briu purtată numai de zeu, ține în mîna dreaptă o făclie aprinsă, răsturnată. Cu brațul stîng, lipit de corp, susține un con de pin. Picioarele sînt ca de obicei încrucișate.

În partea dreaptă a reliefului, egal în mărime cu porțiunea din „pilas-trul de frunze” ce susține bolta, Cautopates, în ținută identică cu celălalt dadofor, înalță cu mina dreaptă o făclie aprinsă. În stînga, îndoită din cot și dusă pînă la nivelul briului, ține o pasăre, ce pare a fi un porumbel. Picioarele sînt încrucișate în poziție de repaus.

Bustul Soarelui și al Lunei, deși foarte șterse datorită tocirii de vreme a marmurii în partea de sus a plăcii reliefate, se pot distinge la baza bolții deasupra celor două extremități ale peșterii.

Sub reprezentarea figurată pe o bandă lată de 2—2,5 cm, a fost gravată o scurtă inscripție. Prin ruperea colțului din dreapta, a fost pierdută ultima parte a textului. S-au mai păstrat următoarele cuvinte, scrise cu litere latine: MARO PROSALUT, această din urmă literă „T” fiind segmentară.

Reversul plăcii este șlefuit cu îngrijire, lucru care ar putea constitui un indiciu că această piesă nu ar fi fost aplicată într-un strat de mortar, ci era păstrată liber, așezată probabil într-o nișă deschisă.

Comparativ cu numeroasele piese de acest gen, mai ales cu cele ce provin tot de la Ulpia Traiana-Sarmizegetusa¹, descoperite anterior, întiul relief descris (fig. 2) prezintă o seamă de particularități.

Peștera în care are loc obișnuit sacrificarea taurului² a fost înlocuită cu acel cadru dreptunghiular. Bustul Lunei și al Soarelui, cît și reprezentarea nașterii din stîncă a zeului Mithras, nu sînt separate de scena centrală după cum le întilnim pe alte numeroase plăci mithriace³. În

¹ Kiraly Pal, *A Sarmizegetusai Mithreum, Az országos régészeti es embertani társul at évkönyve*, Budapest, 1879—1885, p. 152—158; M. J. Vermasere, *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, Haga, 1960, nr. 2027—2151.

² *Istoria României*, I, București, 1960, p. 441, fig. 102; Kiraly Pal, *Dacia provincia august*, II, 1894, p. 323, 341, 371; Gr. Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități din București*, București, 1908, nr. 12, 13, 14, 15; V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, în *AAR*, seria II, tom. XXXV, 1913, pl. VII, fig. 1 și 2; Fr. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, Paris, 1929, cap. VII, pl. XII; Muzeul regional Hunedoarea-Deva, nr. inv. 198.

³ *Istoria României*, I, loc. cit.; Fr. Cumont, *Mithras emlékek Magyarországon*, în *AE*, 1893, p. 289—299, fig. 1,4,5; *Hungarydvarmegye története*, Budapest, 1902, p. 80, fig. 179.

Fig. 2. — Relief mithriac fără inscripție, descoperit la Ulpia Traiana-Sarmizegetusa.

Fig. 3. — Detaliu din relieful fără inscripție.

Fig. 4. — Relief mithriac cu inscripție.

Fig. 5. — Partea inferioară a reliefului cu inscripție (Încercare de reconstituire).

colțul superior din extremitatea dreaptă, rezervat Lunei, pe acest relief a fost sculptat Mithras pietrogenitus⁴. Luna a fost așezată la stînga între boneta lui Mithras și flacăra făcliei purtată de Cautopates. Veșmintele orientale ale zeului taurocton și dadofori⁵ sînt abia schițate. În mina dreaptă, Cautes ține arcul, armă purtată de obicei de tînărul Mithras, într-una din scenele relative la cultul lui (țîșnirea apei din stîncă). Poziția verticală a celor două făclii, purtate de acoliții lui Mithras, e de asemenea mai puțin cunoscută. Pe cele mai multe exemplare din această categorie, purtătorul de făclie din stînga îndreaptă flacăra în jos⁶. Nici poziția picioarelor celor doi însoțitori ai lui Mithras nu este în concordanță cu reprezentările de pe cele mai multe monumente închinete acestei zeități orientale. În cele mai frecvente cazuri, ambele personaje țin picioarele în aceeași atitudine, fie ușor depărtate, simulînd poziția de repaus, ori piciorul drept îndoit din genunchi este trecut peste cel stîng⁷.

Dacă ținem cont de faptul că deși numeroase, aceste reliefuri se deosebesc între ele prin modul de executare a unor amănunte legate îndeosebi de numărul și plasarea reprezentărilor antropomorfe și zoomorfe, putem considera și acest relief o variantă dintr-o serie cunoscută. Relieful se poate data în prima jumătate a secolului III e.n. în perioada de maximă răspîndire a acestui cult oriental⁸.

Cea de a doua placă mithriacă, cea cu inscripție (fig. 4), a fost concepută și realizată în concordanță cu regulile după care au fost executate cele mai numeroase exemplare de acest fel. Bustul Soarelui și al Lunei se află deasupra bolții peșterii, separate de scena principală. De asemenea costumele purtate de cele trei personaje cît și poziția picioarelor celor doi dadofori sînt cele caracteristice pe marea majoritate a reliefurilor de acest tip. Faptul că dedicantul nu apare cu cele trei nume, după obiceiul roman, ne permite să presupunem că este vorba de un provincial, poate chiar de un sclav.

În funcție de mărimea literelor, de spațiul dintre ele, de distanța dintre cuvinte și de mărimea fragmentului care lipsește, textul întregit ar fi, cel mai aproape de forma inițială, M A R O P R O S A L U T / E S V A / (fig. 5).

Numele acesta apare pentru prima dată pe un relief mithriac descoperit atît la Ulpia Traiana-Sarmizegetusa cît și în Dacia. De altfel nici pe alte monumente epigrafice din provincia de la nordul Dunării de jos, nu este consemnat de prea multe ori⁹.

⁴ Cunoaștem numai un caz, Kiraly Pal, *Dacia provincia augusti*, II, p. 371 (exemplar din col. Muzeului Banatului).

⁵ *AE*, 1885, p. 261, fig. 1, p. 263, fig. 1,2,3, p. 264, fig. 1; *ibidem*, 1893, loc. cit.; *Istoria universală*, II, București, 1959, p. 657.

⁶ *Istoria României*, loc. cit.; *AE*, 1893, loc. cit.

⁷ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, 1902, cap.1, p. 83; *Hunyadvarmegye lörtenete*, 1902, fig. 178, 179, 180; Muzeul regional Deva, nr. inv. 16, 17.

⁸ *Istoria României*, I, p. 439.

⁹ *CIL*, III, 1587, 2063, 3827; în sudul Dunării, Vermaseren, *op. cit.*, nr. 2239.

Și textul în această formulă, *Pro salute sua*, nu e prea frecvent întâlnit pe monumentele aflate la Sarmizegetusa, cunoscându-se doar un singur monument, ridicat de doi cetățeni romani¹⁰.

Prin respectarea tuturor detaliilor caracteristice reliefurilor mithriace, la care se adaugă prezența unui cognomen, ceea ce ar indica că este vorba de un personaj ce face parte dintr-o categorie socială inferioară, ar fi posibil ca relieful să fi aparținut unui oriental, poate slav, din grupul de coloniști veniți pe aceste meleaguri din părțile răsăritene ale imperiului roman, atestați și în inscripțiile din zona de azi, Hațeg — valea Mureșului¹¹.

Având în vedere faptul că cele două relieuri s-au descoperit relativ în apropierea Mithreum-ului, avem toate motivele să presupunem că au fost expuse, alături de alte exemplare similare ca tematică, în templul zeului taurocton, al cărui cult a cunoscut, după cum am arătat, o largă răspândire în cursul secolului III e.n.

DEUX NOUVEAUX RELIEFS MITHRIAQUES DE ULPİA TRAJANA-SARMIZEGETHUSA

RÉSUMÉ

L'auteur présente deux reliefs mithriaques, en marbre, récemment découverts dans la zone SE de la cité Ulpia Trajana — Sarmizegethusa. Les pièces se trouvent au Musée de Deva.

Le premier relief présente des détails particuliers qui le différencient des autres exemplaires semblables provenant de la même localité. Il peut être daté de la première moitié du IIIe siècle de n.è., période de la plus grande diffusion de ce culte oriental.

Le deuxième relief fait partie de la série habituelle du genre. Le texte qui s'y trouve laisse supposer qu'elle aurait appartenu à un colon (peut-être même à un esclave) de ceux qui étaient originaires des parties orientales de l'empire.

Les deux reliefs étant découverts dans la proximité de *Mithreum*, on suppose que c'est là qu'ils ont été exposés à l'origine.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Ulpia Trajana-Sarmizegethusa*. Plan topographique avec le lieu de la découverte (x) des deux reliefs (d'après C. Daicoviciu et H. Daicoviciu, *Ulpia Trajana*).

Fig. 2. — Relief mithriaque, sans inscription, découvert à Ulpia Trajana-Sarmizegethusa.

Fig. 3. — Détail du relief sans inscription.

Fig. 4. — Relief mithriaque avec inscription.

Fig. 5. — Partie inférieure du relief avec inscription (reconstitution).

¹⁰ *Hunyadvarmegye története*, p. 82.

¹¹ *Istoria României*, I, p. 373, 374; *ACMIT*, 1930–1931, p. 37, nr. 6; Oct. Floca, *I culti orientali nella Dacia*, în *ED*, VI, 1935, p. 204 și urm.; C. Daicoviciu, *Templul maurilor din Micia*, în *Sargelia*, II, Deva, 1941, p. 117–125; *GIL*, III, supl. 7954, 7955, 7956.